

ЧУБ А. В.,

заступник начальника оперативного управління

(Державна податкова інспекція

у Деснянському районі

Головного управління

Державної фіскальної служби України

у м. Києві)

УДК 343.125

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАТРИМАННЯ

Стаття присвячена вивченню проблем реалізації механізму кримінального процесуального затримання, забезпечення прав затриманого у кримінальному провадженні, шляхів їх вирішення на основі міжнародної практики, думок зарубіжних та вітчизняних вчених-процесуалістів, нових підходів до механізму захисту прав і свобод затриманого, врегулювання процесуального інституту затримання шляхом запровадження міжнародних правових стандартів у сфері захисту прав і свобод затриманої особи.

Ключові слова: затримання особи, оскарження рішень, кримінальне провадження, ухвала, слідчий, слідчий суддя, міжнародні стандарти, права затриманого, інститут затримання.

Статья посвящена изучению проблем реализации механизма уголовного процессуального задержания, обеспечения прав задержанного в уголовном производстве, путей их решения на основе международной практики, мнений зарубежных и отечественных ученых-процессуалистов, новых подходов к механизму защиты прав и свобод задержанного, урегулирования процессуального института задержания путем внедрения международных правовых стандартов в сфере защиты прав и свобод задержанного.

Ключевые слова: задержание лица, обжалование решений, уголовное производство, решение, следователь, следственный судья, международные стандарты, права задержанного, институт задержания.

The article is devoted to studying the problems of implementation of the mechanism of criminal procedural detention, ensuring the rights of detainees in criminal proceedings, ways of their solution on the basis of international practice, the opinions of foreign and domestic scholars of proceduralists, new approaches to the mechanism of protection of the rights and freedoms of the detainee, the settlement of the procedural institution of detention through the introduction of international legal standards for the protection of the rights and freedoms of the detained person.

Key words: detention of a person, appeal of decisions, criminal proceedings, ruling, investigator, investigator judge, international standards, rights of detainees, institution of detention.

Вступ. Дослідження питання дотримання прав і законних інтересів затриманої особи, а також урахування зарубіжної практики дотепер комплексно та ґрунтовно не проаналізовані у науковому середовищі. Актуальність порушеної проблематики на сучасному етапі

розбудови України зумовлена низкою обставин. Серед них слід відзначити такі: по-перше, активна участь нашої держави на міжнародно-правовій арені; по-друге, необхідність у концептуально новому дослідженні сучасних уявлень щодо міжнародного регулювання затримання особи, що формуються у практиці європейських країн світу; по-третє, прикладні проблеми спонукають до їх подолання, а подальше вдосконалення чинного Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) повинно здійснюватись з урахуванням загальноновизнаних міжнародних і європейських правових стандартів і принципів.

Отже, можна зазначити, що з метою належного врегулювання процесуального інституту затримання запровадження міжнародних правових стандартів у сфері захисту прав і свобод затриманої особи набуває підвищеного інтересу. Це зумовлює необхідність переосмислити усталені підходи до раніше виробленого механізму захисту прав і свобод затриманого.

Сучасний перелік прав і свобод людини та громадянина, закріплений в міжнародних правових документах, є результатом історичного формування тих принципів і стандартів, які стали критерієм формування демократичного та правового суспільства. З огляду на це навіть після прийняття КПК України 2012 року процес обговорення реформування національного кримінального процесуального законодавства не втрачає своєї актуальності. Це пояснюється тим, що застосування положень КПК України свідчить про наявність певних проблем, які потребують нагального розв'язання з метою напрацювання рекомендацій та пропозицій щодо їхнього вдосконалення в частині регулювання процесуального інституту затримання особи [5, с. 36].

Є.І. Макаренко зазначив, що кримінальний процесуальний інститут затримання осіб, що підозрюються в учиненні злочину, регулює складні процеси правовідносин, що виникають між людиною, суспільством, державою і навіть світовим співтовариством. Цілком природно, що з огляду на набрання чинності КПК України 2012 року ступінь досконалості цього інституту потребує наукового переосмислення через призму вимог Конституції України та Європейської Конвенції з прав людини 1950 року в частині неоднозначності та повної відсутності тлумачення деяких теоретично і практично важливих аспектів процесуальної регламентації затримання [11, с. 126–127].

В.В. Назаров указав, що затриманий позбавляється свободи пересування, можливості спілкування з іншими людьми, можливості розпоряджатися майном, страждає його фізична і моральна недоторканність, він зазнає інших численних незручностей, що пов'язані з побутом, проживанням, медичним обслуговуванням. Отже, доцільно дослідити норми міжнародних правових актів у частині забезпечення прав затриманої особи [13, с. 67].

Залежно від рівня прийняття міжнародних правових актів, що є підґрунтям для затримання особи, їх можна класифікувати на загальні та спеціальні. Перша група регулює сферу захисту прав, свобод і законних інтересів особи в цілому, а друга стосується безпосереднього регулювання питань затримання особи, що підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення [4, с. 362].

Постановка завдання. Метою статті є дослідження зарубіжного досвіду кримінального процесуального затримання.

Результати дослідження. Першою знаковою подією у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина стало прийняття Загальної декларації прав людини 1948 року, яка заклала основу подальшого запровадження гарантій захисту прав і свобод людини. У зазначеному міжнародному правовому акті вперше закріплено найважливіші принципи кримінального судочинства, які нині набувають важливого значення. Зокрема, у ст. 1 цієї Декларації проголошено, що всі люди народжуються і залишаються вільними та рівними у правах, а у ст. 9 цього ж документа закріплено, що ніхто не може зазнавати безпідставного арешту, затримання або вигнання. У ст. 29 цієї Декларації зазначено, що кожна людина має обов'язки перед суспільством, в якому можливий вільний і повний розвиток її особи. У разі здійснення своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати лише таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і

свобод інших осіб, а також забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві [6].

Окрему увагу слід приділити Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року [8], яку Україна ратифікувала 17 липня 1997 р., взявши на себе зобов'язання посилити захист прав людини відповідно до положень цієї Конвенції. Крім того, ця Конвенція справила суттєвий вплив на вдосконалення кримінального процесуального законодавства України щодо правового інституту затримання. Це зумовлено тим фактом, що відповідно до ст. 9 Конституції України зазначена Конвенція є частиною національного законодавства, а отже, й джерелом правового регулювання суспільних відносин.

Слід звернути увагу на ст. 5 вказаної Конвенції, яка кожній людині гарантує право на свободу та особисту безпеку. Згідно з цією статтею ніхто не може бути затриманий або триматися під вартою (бути заарештованим), а лише на підставах і в порядку, встановлених законом. Відповідно до положення підпункту «с» п. 1 ст. 5 цієї Конвенції законним вважається затримання або арешт особи, що здійснений з метою її передачі компетентним органам за наявності обґрунтованої підозри в учиненні правопорушення, або коли це вважається обґрунтованим і необхідним для запобігання вчиненню нею правопорушення, або втечі після його вчинення [8].

До того ж, як зазначив Д.В. Сімонович, ст. 5 Конвенції про захист прав і основних свобод людини зумовлює два види правових положень щодо порушення права особи на свободу в кримінальному судочинстві. Перше стосується правомірності затримання, а друге – процесуальних прав затриманих. Але вказана стаття не містить абсолютного права та не забороняє всі випадки позбавлення волі. Крім того, вчений відзначив, що ця Конвенція визначає інтерес держави у втручанні в особисту свободу особи, але це повинно супроводжуватися мінімальними гарантіями, що визначені ч. 2–5 ст. 5. Це положення містить вимогу належної правової процедури щодо затримання особи, що тісно пов'язана з правовими інструментами захисту згідно з належною правовою процедурою, що закріплена в ст. 6 зазначеної Конвенції [15, с. 59].

Можна наголосити, що ця Конвенція сформулировала та закріпила детальний перелік випадків можливого правомірного затримання особи, яке повинно здійснюватися лише на підставах і в порядку, що встановлений національним законодавством.

Значна увага питанню дотримання прав людини під час її затримання приділяється Міжнародними стандартами правового забезпечення прав і свобод людини, що прийняті Організацією Об'єднаних Націй. Так передбачено, що жодного затриманого не можна піддавати тортурам або іншому жорстокому, нелюдському чи принизливому поводженню або покаранню, жорстокості чи погрозам у будь-якій формі. Затримані мають утримуватися лише у відведених для цього місцях, члени їхніх родин та юридичні представники мають право на повну інформацію про них. Затримана особа має право бути поінформованою про причини свого затримання та висунуті проти неї обвинувачення. Дії, що спрямовані на підтримання дисципліни, мають передбачатися законом та іншими нормативними актами. Проте вони не повинні перевищувати меж, що необхідні для забезпечення безпеки ув'язнених, а також не бути жорсткими [9, с. 38–39].

У Резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Про правила по захисту всіх осіб, які піддані в будь-якій формі затриманню і тюремному утриманню», ухваленій 9 грудня 1975 р. № 3452 встановлено, що жоден заарештований або утримуваний під вартою не повинен піддаватися фізичному або психічному примусу, тортурам, насильству, погрозам або будь-яким впливам, обману, хитрощам, оманливим навіюванням, тривалим допитам, гіпнозу, впливу наркотиків або інших засобів, здатних порушити чи послабити свободу його дій чи рішень, його пам'ять чи його здатність мислити [3].

З огляду на зазначене питання суттєве значення має Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Звід принципів захисту всіх осіб, що піддаються затриманню або ув'язненню в будь-якій формі» від 9 грудня 1988 р. № 43/173. Відповідно до принципу 2 цієї Резолюції, затримання повинно здійснюватись лише відповідно до положень закону і тільки компетентними

посадовими особами чи особами, уповноваженими законом. До того ж згідно з принципом 36 затримання такої особи на період проведення слідства і судового розгляду здійснюється лише з метою відправлення правосуддя на підставах і згідно з умовами та процедурами, визначеними законом [14].

С.С. Абламський зазначив, що в наведених міжнародних документах уперше було закріплено комплекс основних прав і свобод людини та громадянина, які сьогодні прийнято називати міжнародними правовими стандартами. Їхнє значення полягає в тому, що у них проголошено: «<...> всі люди є вільними й рівними у своїй гідності та правах, що надає кожному право на ефективне поновлення в правах компетентними національними судами у випадках порушення основних прав і законних інтересів, закріплених Конституцією та іншими законами, <...> всі люди є рівними перед законом і мають право без будь-якої дискримінації на рівний захист законом» та ін. [1, с. 130–131, 138].

Отже, норми вказаних міжнародних правових актів дозволяють зазначити, що вони допускають можливість затримати особу, яка вчинила кримінальне правопорушення. Це пов'язано з тим, що затримання полягає у запобіганні протиправним діям та з'ясуванні причетності затриманого до вчиненого кримінального правопорушення, що досягається шляхом захоплення правопорушника, виявлення й закріплення слідів кримінального правопорушення та інших фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню, перешкоджання спробам підозрюваного сфальсифікувати докази та уникнути відповідальності за вчинене діяння [7, с. 176].

Крім того, доцільно наголосити, що норми цих міжнародних правових актів є відсильними, на що вказує положення щодо відповідності закону та можливості здійснення затримання особи лише компетентним органом держави. Така вимога зумовлена тим, що в усіх випадках затримання супроводжується обмеженням свободи та особистої недоторканності людини, тобто зачіпає одне з невідчужуваних прав. Отже, не випадково існують процесуальні положення, що регламентують порядок затримання, а також строк, протягом якого допускається обмеження конституційних прав і свобод людини [10].

У сучасному світі питання щодо затримання особи займає одне з центральних місць у відносинах між державами. Міжнародне співробітництво держав у галузі прав людини відбувається у формі прийняття певних стандартів щодо змісту правового статусу, а також прийняття державами зобов'язань дотримуватись цих стандартів у своєму внутрішньому законодавстві і у повсякденній діяльності.

Дещо по-іншому питання можливого затримання особи врегульовано законодавством інших зарубіжних країн. Наприклад, в Італії затримання застосовується, коли є серйозні докази винуватості особи й підстави побоюватися, що вона переховуватиметься, а нежиття відповідних заходів може призвести до реальної загрози для оточення [19, с. 126].

У Великій Британії Законом «Про поліцію та кримінальні докази» 1984 р. констеблю надано право заарештувати неповнолітнього, якщо у констебля є вагомі причини сумніватися, що повідомлене неповнолітнім прізвище є його власним прізвищем, а також якщо існують вагомі причини вважати, що арешт є необхідним для попередження подальших протиправних дій неповнолітнього [12, с. 73].

Згідно з федеральним законодавством Сполучених Штатів Америки агенти Федерального бюро розслідувань (ФБР) наділені правом здійснювати затримання (арешт) без ордеру, якщо вони мають розумні підстави вважати, що особа вчиняє або вчинила тяжкий злочин [16, с. 98]. Як видно, використано оцінне поняття «розумні підстави», чого, на нашу думку, з метою недопущення свавілля у сфері кримінального судочинства слід уникати.

Згідно зі ст. 5 КПК Киргизької Республіки затримання є заходом процесуального примусу, сутність якого полягає в позбавленні свободи підозрюваного на короткий термін (до 48 годин) до судового рішення [18].

У ст. 132 КПК Республіки Казахстан закріплено, що затримання підозрюваного в учиненні злочину є заходом процесуального примусу, що застосовується з метою з'ясування його причетності до злочину та вирішення питання про застосування до нього заходу припи-

нення злочину у вигляді арешту. Крім того, встановлено, що арешт та утримання під вартою дозволяються лише в передбачених цим Кодексом випадках і лише з санкції суду з наданням заарештованому права судового оскарження, а без санкції суду особа може бути затримана на термін, що не перевищує 72 годин (ч. 2 ст. 14) [17].

Аналогічні за змістом положення містить і кримінальне процесуальне законодавство інших країн пострадянського простору, а також деяких зарубіжних держав. Проте цікавим положенням у КПК Республіки Казахстан є закріплення права громадян на затримання осіб, які вчинили злочин. Відповідно до ст. 133 цього Кодексу потерпілий та будь-який інший громадянин мають право затримати особу, яка вчинила злочин, з метою припинення можливості вчинення ним інших зазіхань. Крім того, до особи, яка затримується і чинить опір, можуть бути в межах, передбачених ст. 33 Кримінального кодексу Республіки Казахстан, застосовані фізична сила та інші заходи. Якщо є підстави вважати, що у затриманій особі є зброя або інші небезпечні предмети чи предмети, що мають значення для кримінальної справи, громадянин, який її затримав, має право оглянути одяг затриманої особи та вилучити для передачі до правоохоронних органів або іншого органу державної влади предмети, що у неї перебувають [17].

Отже, міжнародні стандарти забезпечення права на свободу та особисту недоторканність у сфері кримінального судочинства закріплені в багатьох міжнародних документах загального та регіонального характеру.

Погоджуємося з думкою В.П. Бірюкова [2, с. 86], який зазначає, що в законодавстві названих країн підкреслюється, що затримання є заходом процесуального примусу, але не розшифровується зміст цього заходу, тобто які саме можуть бути застосовані заходи примусу. Підсумовуючи викладене, можна погодитися з думкою Ю.В. Лук'яненка [10], що для усунення законодавчих прогалин доцільно узгодити положення кримінального процесуального законодавства України з міжнародними правовими актами в частині регулювання затримання особи.

Висновок. На основі вивчення зарубіжного досвіду підстав кримінального процесуального затримання (Англія, Італія, Республіка Казахстан, Киргизька Республіка, США) та практики Європейського суду з прав людини зроблено висновок, що для усунення законодавчих прогалин доцільно визначити підстави та умови затримання особи без ухвали слідчого судді, суду, а також порядок складання протоколу затримання. Також наголошено на імплементації процедури “Habeas Corpus” (Англія, США) за якою громадянин, який піддався арешту, має право безперешкодно звернутися до суду з клопотанням про перевірку законності, обґрунтованості та правильності позбавлення його свободи, про швидкий та оперативний суд, що здійснюється за належною процедурою та за місцем учинення злочину.

Список використаних джерел:

1. Абламський С.Є. Захист прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні: монографія / за заг. ред. О.О. Юхна. Харків, 2015. 240 с.
2. Бірюков В.П. Юридична природа затримання: постановка проблеми. Форум права. 2010. № 4. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10bvpzpp.pdf>.
3. Декларация о защите всех лиц от пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания: Декларация ООН від 9 груд. 1975 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_084.
4. Дояр Є.В. Порядок та строки затримання особи без ухвали слідчого судді, особливості правового регулювання. Науковий вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». 2016. № 2. С. 362–371.
5. Дояр Є.В. Міжнародні, правові стандарти та зарубіжний досвід кримінального процесуального затримання. Розвиток наукових досліджень у ХХІ столітті: сучасні реалії та перспективи майбутнього: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 27 трав. 2016 р.). Київ, Громадська організація «Фундація науковців та освітян», 2016. С. 36–38.

6. Загальна декларація прав людини від 10 груд. 1948 р.: Офіційний переклад. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар: у 2 т. / В.Я. Тацій, В.П. Пшонка, А.В. Портнов. Харків, 2012. Т. 1. 768 с.
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листоп. 1950 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
9. Кириченко І.Г., Кондратьєв Я.Ю., Римаренко Ю.Л. Міжнародно-правові стандарти поведінки працівників правоохоронних органів при підтриманні правопорядку: документально-джерелознавчий довідник. Київ, 2002. С. 38–39.
10. Лук'яненко Ю. В. Міжнародні правові стандарти затримання особи у кримінальному судочинстві. Форум права. 2016. № 1. С. 174–179.
11. Макаренко Є.І. Щодо сутності затримання підозрюваного за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. Право і суспільство. 2013. № 3. С. 126–134.
12. Мельникова Э.Б. Ювенальная юстиция: проблемы уголовного права, уголовного процесса и криминологии: учеб. пособие. М., 2000. 272 с.
13. Назаров В.В. Проблемні питання застосування затримання у кримінальному провадженні. Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. Серія «Економіка, право, політологія, туризм»: зб. наук. ст. 2010. Вип. 2. С. 67–70.
14. Звід принципів захисту всіх осіб, що піддаються затриманню або ув'язненню в будь-якій формі: Резолюція 43/173 Генеральної Асамблеї ООН від 9 груд. 1988 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_206.
15. Сімонович Д.В. Європейські стандарти забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу України: монографія. Харків: Ника Нова, 2011. 272 с.
16. Тітко І.А. Оцінні поняття у кримінально-процесуальному праві України: монографія. Харків, 2010. 216 с.
17. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 13 декаб. 1997 г. № 206. Ведомости Парламента Республики Казахстан. 1997. № 23. Ст. 335.
18. Уголовно-процессуальный кодекс Кыргызской Республики от 30 июня 1999 г. № 62. Ведомости Жогорку Кенеша Кыргызской Республики. 1999. № 40. Ст. 442.
19. Делла-Марра Т. Уголовный процесс Италии: реформа и контрреформа. Государство и право. 1994. № 1. С. 124–131.

